

Néprajzi textíliák tárolása, konzerválása és kiállítása

Újvári Mária

„Mi a népviselet? Röviden szólva, a viseletnek olyan fajtája, amely egy adott nép körében az általános divattól többé-kevésbé eltér, bizonyos területhez van kötve, múltja van és többé-kevésbé állandó. A divatban a jelen szelleme, ízlése nyilvánul, mely holnap gáncsolja és eldobja azt, a mit tegnap teremtett, míg a népviseletben a múlté, az állandóságé, mely egyben a jövő számára is dolgozik. Igazi népviselet az, melynek minden darabját a nép maga csinálja, az tehát a legszorosabb kapcsolatban van a háziiparral. ...”

„Női kézimunkák alatt értjük mindenfajta szövetek (vásznak, szőnyegek, takarók, kötések, csipkék stb.) előállítását s ezek kidolgozását, kivarrását, a mit közönségesen is annak szoktunk mondani. Ezek, alkalmazásukat tekintve, két osztályba sorolhatók: egyikbe tartoznak azok, melyek a ruházat egyes darabjait szolgáltatják, a másikba pedig azok, melyekkel házi kényelemre, lakásberendezésre szolgáló tárgyakat állítanak elő...”

E két idézet Bátky Zsigmond 1906-ban megjelent művéből való.¹ Amikor népviseletet és kézimunkákat említ, akkor azokról a tárgytypusokról szól, melyeket ma összefoglalóan néprajzi textíliáknak nevezünk. Ezek a textilfajták legtöbbször természetes szálak anyagokból készültek (cellulózalapúak: len, kender, pamut; fehérje alapúak: gyapjú, kecskeszőr, nyúlszőr; hernyószál alapú: selyem), de már nagy számban találunk mesterséges anyagból (viszkóz, műselyem, poliészter) készült textíliákat is a néprajzi gyűjteményekben.

A leggyakoribb azonban a vászon, a gyapjú és a szűrposztó. A magyar néprajzi anyagban gyakoriak a vegyes összetételű szövetek, pl. Erdélyben a festékes kilim szőnyegek, melyek láncfonala kenderfonal, vetülete házilag font és növényi színezékekkel megfestett gyapjú. A gyapjú a viseleteknek is gyakorta alapanyaga. Ilyenek: a szűr, szűrűjás, guba, a székely harisnya, a férfi felsőkabát, női harisnya, vállkendő.

A házi vásznat egyaránt használták viseletek készítéséhez, a háztartásban és a gazdasági életben. Mellettük egyre növekvő arányban megjelentek a manufaktúrális előállítású anyagok (vásznak, gyolcsok, képfestő, posztófélék), majd később a 19–20. században a gyári kész anyagok. Ezeket már rőfösök árusították, kínálatuk meghatározó volt a viseletek alakulásában A 18. századtól² a vász-

nat kiszorítja a „tarka” kartonféle, mely a női viseletek legfőbb alapanyaga lesz. Ugyanettől az időszaktól a díszítmények is megszorodnak: selyemszalagok, fémszálas sújtások, zsinórok, gyöngyök, selyemvirágok, viaszcsokrok jelennek meg a népi viseleteken. Új technikákat vesznek át az úri viseletkészítőktől, a gombkötő, zsinórkészítő, fejkendőkészítő, hímző, drukkoló, selyemkendő-rojtozó mesterek termékei széles körben elterjednek. Színesebbé, összetettebbé, ugyanakkor számunkra nehezebben megőrizhetővé válik a néprajzi anyag.

A textílek és viseletek a múzeumok talán legkényesebb tárgyai közé tartoznak. Rendkívül sérülékenyek, ezért kezelésük, mozgatásuk, raktározásuk tervszerűséget és nagy körültekintést igényel. A legtöbb sérülés a viseleteknél és a síktextileknél is a helytelen bánásmód miatt következik be.

Ha azt mondjuk: megfelelő műtárgykörnyezet, szinte mindenki egyre gondol: hőmérséklet, páratartalom, megvilágítás, kártevők elleni védelem. Valóban, ezt is jelenti, de ennél egy kicsivel többet, hiszen hiába optimális egy raktár hőmérséklete, ha rossz az épület állaga, hiába védjük a tárgyakat a kártevőktől, ha szabad polcokon, egymásra halmozva tároljuk a textíliákat, kitéve a por-szennyezésnek, amely a rossz nyílászárók következtében lepi el azokat.

A megelőző (preventív) konzerválás szemlélete éppen ezen próbál változtatni: tudatosítani próbálja, hogy a gyűjteményi anyag megóvása a múzeum egész működésének függvénye, és nem csupán a restaurátorok és a gyűjteménykezelők feladata. Sok esetben a műtárgyvédelmi problémák megoldása nem pénz, csupán odafigyelés, a feladatok megosztásának kérdése. A megelőző műtárgyvédelm szemlélete kapcsán a feladatok racionálisabb, pénzkímélőbb megoldására nyílik lehetőség, de ez csak közös együttműködés alapján valósulhat meg.

A preventív konzerválás definíciója a következő lehet: a műtárgyak épségét nem veszélyeztető tevékenységek, amelyek ahhoz szükségesek, hogy megakadályozzuk mindenfajta elkerülhető károsodást.

¹ Bátky Zsigmond: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest, 1992.

² Ezt pontosan tudjuk a váci Fehérek templomának kriptafeltárásnál előkerült leletekből. Ld. Ráduly Emil: A váci Fehérek templa-

ma kriptafeltárása, Műtárgyvédelm 1997/26. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1999. 21–27. o.

Tárolás, raktározás

Az optimális textil- és viseletraktározáshoz ajánlatos néhány alapvető tárolási alapelvet figyelembe venni.

A textíliákat erre a célra kialakított raktárhelyiségben, ezen belül pedig anyagfajtánként még egymástól is elkülönítve tároljuk, így az esetleges fertőzéseket lokalizálni tudjuk. A textilraktár lehetőleg az épület legészakibb pontján helyezkedjen el, mivel ez a része melegszik fel legkevésbé és itt szűrődik be a legkevesebb fény. Törekedjünk arra, hogy a természetes fényt kiszűrjük a raktárhelyiségből, vagy ha ez nem lehetséges, az ablakokra az UV sugarakat elnyelő fényvédő fóliát szereltesünk. Mivel ennek beszerzése a legtöbb múzeum anyagi lehetőségeit meghaladja, megoldást jelenthet a fehér molinóvászson függönyök felszerelése is. A mesterséges fény ne haladja meg az 50 lux fényerősséget.

Fontos szempont múzeumi textíliák raktározásánál a klíma. Az ideális érték az állandó 55–60% relatív páratartalom és a 16°C hőmérséklet lenne, ezt rendszeres mérésekkel be tudjuk állítani. Amennyiben az érték kisebb, a légnedvesség párologtatók, párasító berendezések segítségével, illetve a helyiség hőmérsékletének csökkentésével növelhető.

A relatív páratartalom csökkentése a hőmérséklet emelésével, légszárítók, klímaberendezések vagy pufferanyagok (szilikagél) alkalmazásával történhet. Mivel a hőmérséklet emelkedése szintén károsítaná a textíliákat, a légszárító- és klímaberendezés pedig általában elérhetetlen a múzeumok többsége számára, legkönnyebben alkalmazható levegőszárítási mód a szilikagél alkalmazása.

A raktári bútorokat lehetőség szerint semleges anyagok felhasználásával kell elkészíttetni. Ehhez legalkalmasabbak jelenleg a fémből készült, fiókos textilszekrények, melyek könnyen kezelhetők és a legjobban szűrik a port. Amennyiben erre nincs lehetőségünk, és nyitott polcokon vagyunk kénytelenek tárolni a textíliát, a polcok elé előmosott molinóvászson függönyt szereljük fel³, amely a por nagy részét kiszűri, elszennyeződése esetén pedig tisztítható.

Törekednünk kell arra, hogy egymásra rakva ne tároljunk viseletet, csak kitömvé, semleges anyagokkal alátámasztva, hogy a tárgyak megőrizték eredeti formájukat. A ruhákat nem szabad összegyűrve, begombolva, szűk, megtömött dobozokban tárolni. A szekrényekben vagy fiókokban elhelyezett textíliáknál is ügyeljünk arra, hogy ne zsúfoljuk tele és alkalmazzunk itt is alátámasztást.

Próbáljuk elkerülni a textíliák felesleges mozgását. Ez lehetséges, ha a polcokra, dobozokra a pontos leltári számokat feltüntetjük, a legkényesebb darabok esetében a fotójukat is kitehetjük. Kisebb tárgyakat, pl. táskákat, kalapokat, kesztyűket, ha kitömvünk, tartókra helyezünk, elkerülhetjük a felesleges kézbevitelüket (1–2. kép).

3. kép Korszerű csomagolóanyagok tárolása (fátyolfólia, polipropilén fólia, molinó)

5. kép Férfiviseletek fátlyolfólia huzatban

Mellőzzük a hajtogatva történő tárolást. Ha mégis elkerülhetetlen, a hajtásokat párnázzuk ki savmentes szelylempapírral, vagy előre elkészített párnával, mely lehet előmosott vászonból vagy „Agro” fátlyolfóliából⁴.

A tárolásnál használt csomagolóanyagok pH-semlegesek, savmentesek legyenek. Egy idő után ezeket is ellenőrizni kell, ha elsárgultak, ki kell cserélni, vagy ki kell mosni őket. Csomagolásra is megfelelő az előmosott, fehérítetlen pamutvászon, a molinó. Ezt fiókok bélelésére, ruhavédő zsákként alkalmazva is használhatjuk. A textíliák raktározásánál ideális, mivel könnyen beszerezhető, viszonylag olcsó és mosás után újra felhasználható. Szintén olcsó, csomagoláshoz kiváló és mosható az ún. „Agro” fátlyolfólia (3. kép).

Függesztve csak a jó megtartású viseleteket tároljuk. A vállfa lehetőség szerint fából készüljön, de ezt is megfelelően párnázzuk ki. Párnázáshoz poliészter vattát és tiszta pamutvásznat használjunk. Ügyeljünk arra, hogy a magas gallérú ruhákhoz hosszú akasztójú vállfát használjunk, ami nem nyomja el a gallért. Függesztve tárolhatjuk a népi viseletek közül a szoknyákat és a férfi kabátokat. Ezekre is vászonból készült huzatot készítünk és ne zsúfoljuk nagyon össze őket (4–5. kép).

Vannak a néprajzi gyűjteményekben is olyan textíliák (pl. zászlók, terítők, falvédők, kendők), amelyek fektetve tárolást igényelnek (6. kép), azonban méretük miatt ez

³ Ha a függönyt körben tépőzárral szereljük fel, még jobban kizárhatjuk a port

⁴ Gyártja: Helioplast Kft, 3580 Tiszaújváros Pf. 20

1. kép. Főkötő tárolása Hungarocell fejen, prolipropilén fólia alatt

2. kép. Fátyolfóliába varrt csipketörödékek

4. kép. Cifraszűr tárolása bábun, Agro-fátyolfólia alatt

7. kép. Zászló papírhengeren, fóliába csomagolva

8. kép. Zászló portalanítása tüllön keresztül

9. kép. Helytelen kiállítási mód: nyers fenyőlécre alábélelés nélkül felfüggesztett néprajzi viseletek

10. kép. Helytelenül, szegekkel a paravánhoz erősített textília

nehezen biztosítható. Ilyen esetben feltekerve raktározhatók optimálisan. A hengerek szélessége egyezzen a tárgy szélességével, átmérője minél nagyobb legyen. A papírhengert burkoljuk be savmentes papírba vagy polipropilén fóliába és fehér vászonba. A textíliát kisimítva, savmentes papírral vagy fátolyfóliával borítva, színével lefelé fektetjük, majd egyenletesen feltekerjük (7. kép). A feltekercselt tárgyra vászonhuzatot teszünk. A hengereket a végüknél fogva vízszintesen felfüggeszthetjük.

A gyapjú alapú textíliákat gyakrabban éri molyfertőzés, ezért igyekezzünk külön helyiségben tárolni, mivel így könnyebb az ellenőrzésük. Ezeknek a tárgyaknak ideális a hűtve tárolása, mivel alacsony hőmérsékleten kisebb az esélye a rovarfertőzésnek. Ajánlatos lenne a 0–4°C, de már a 10–12°C is csökkentheti a veszélyt. Emellett szellőztessük gyakran őket, tartsuk tisztán a raktárt, továbbá permetezzünk a légtérbe rovarölőszert (pl. Mitint⁵), amely hosszú ideig nyújt biztos védelmet. A gyapjú tárgyaknál még mindig nincs jobb védekezés az állandó ellenőrzésnél, szellőztetésnél, mozgatásnál. Ha fertőzés érte az anyagot, mélyfagyasztásos eljárással lehet a legkörnyezetkímélőbbben fertőtleníteni. Az eljárást a Néprajzi Múzeumban sikeresen alkalmazzák, a múzeumok többségének azonban nincsenek meg az anyagi eszközei a berendezés beszerzéséhez. Ha nincs más lehetőség akkor a zárt térben (fólia alatt) párologtatott szerves oldószer is megöli a kártevőket.

A cellulóz alapú textileket leginkább a mikroorganizmusok veszélyeztetik. A penészgombák spórái mindennél jelen vannak, aktivizálódásukhoz csupán a számukra optimális 65% feletti páratartalom és hőmérséklet szükséges. Ezért ezeknél a textíliáknál ügyelnünk kell a megfelelő fertőtlenítésre. A vászonneműt a paraszti háztartásokban keményítve tárolták. Ez a múzeumi raktárakban komoly fertőzés forrása lehet, mivel a keményítő kiváló táptalaja a penészgombáknak. Ezért javasolt a pamutból, lenből, kenderből készült textíliák vizes, fertőtlenítő mosása raktározás előtt. A szekrények és polcok időnkénti Preventollal⁶ történő lemosása szintén célszerű. A levegőbe permetezett 50:50% arányú víz-alkohol, esetleg a 2:70:30% arányú szalicilsav-alkohol-víz keverék szintén hatásos baktérium- és gombaölő.

A textilraktárakat tisztán és rendben kell tartani. A por és a szennyeződés, a biológiai kártevők (baktériumok, spórák) valamint a légtérbe kerülő gáz halmazállapotú légszennyezők nedvességgel érintkezve katalizálhatnak olyan kémiai reakciókat, amelyek a rostok károsodását, a színek levészését, fertőzések terjedését okozzák. A porszennyezést a minimálisra kell csökkenteni. Ez egyszerű eszközökkel elérhető, de állandó odafigyelést igényel. A külső porszennyezés lecsökkenthető az ablakok szigetelésével és az ajtóknál elhelyezett függönyökkel. A helyiségen belül állandó és hatékony takarításra van szükség. Ez finom szűrőkkel felszerelt porszívók segítség-

6. kép. Nagyméretű zászlók vízszintes tárolása savmentes fóliában

ével, papír porzsákok használatával megoldható. A nedves padló tisztítás csak nagy óvatossággal végezhető, mivel nagyon megnövelheti a páratartalmat.

Az ún. átmenő raktárak kialakítása rendkívül fontos minden múzeumban, hogy az új tárgyakkal, csomagoló anyagokkal ne hurcoljunk be fertőzést, biológiailag aktív kártevőket. Ezek könnyen bejuthatnak egyébként tollpárnával, kitömött rongybabákkal, száraz virágokkal, aratási koszorúkkal stb.

A raktáráblakokra szereltesünk fel védőhálót, ezzel a repülő rovarok ellen hatásosan tudunk védekezni és megakadályozzuk az újrafertőződést. Helyezzünk el kártevőcsapdákat és ellenőrizzük rendszeresen. Ezekben azonnal látható a kártevő jelenléte.

Minden múzeumnak van néhány, a tárgyak nagy többségénél értékesebb, minőségesebb, minőségesebb műtárgya. Ezeket a tárgyakat elkülönítve, számukra az optimális feltételeket megteremtve tároljuk, így egy esetleges fertőzésnél a legértékesebb műtárgyakat nem éri károsodás.

Múzeumon belüli szállítások alkalmával is rengeteg sérülés éri a tárgyakat. Próbáljuk elérni, hogy ezekhez a mozgatásokhoz megfelelő eszközök (kiskocsi, kosarak) álljanak rendelkezésre.

Tisztítás, konzerválás, restaurálás

A textíliák tisztítása – akár száraz, akár nedves tisztítást alkalmazunk – visszafordíthatatlan folyamat, ezért megkezdése előtt el kell döntenünk, hogy a szennyeződések hordoznak-e olyan információt, melyre szükség lehet. Ugyanakkor, a textilen található szennyeződés a textil további lebomlásához vezet, ezért a tisztítás egyben konzerválás is. A múzeumi textíliák tisztításánál nem a tisztaság a cél, hanem a bomlástermékek eltávolítása azért, hogy a savasodást megállítsuk.

⁵ Gyártja: Ciba-Geigy, kapható: Azúr Vegyszerbolt, 1085 Budapest, József krt. 65.

⁶ Gyártja: Bayer AG, forgalmazza: Reanal, 1147 Budapest, Telepes u. 58–60.

A vízzel való tisztítás a legjobb a textília szempontjából, mivel a víz lágyítja, duzzasztja a textilszálakat, csökkenti a bennük lévő feszültséget és sok ásványi anyagot eltávolít. Előtte azonban mechanikai úton távolítsuk el, amit lehet. Ehhez használhatunk ecsetet, esetleg porszívót is. Javasolt a tüllön keresztül történő porszívás, így a textilszálak kevésbé sérülnek (8. kép).

Mosás előtt mindenképpen végezzünk levérzési próbát, mert tönkre tehetjük a tárgyat, ha valamelyik színezék megindul. Tegyük tiszta papírvattát a tárgyból vett apró mintaszál alá, majd cseppentsünk rá desztillált vizet, illetve a felhasználandó mosószeres oldatot. Átnedvesedés után, ha az alátét fehér marad, a színezék tartós, ha elszíneződik, más tisztítási módot vagy mosószert kell választani, a nedves tisztítás nem ajánlott.

A mosáshoz anionos és nem ionos felületaktív mosószereket – pl. Evamin CC, Hostapon, Genapol LRO⁷ – és lágyvizet használunk. Lágy vizet ioncserélő gyantás készülékkel állíthatunk elő, de ennek hiányában használhatunk nátrium-hexametafoszfátot (Calgon) vagy EDTE-t (etilén-diamin-tetra-ecetsav) is a vízlágyításhoz. A mosás csak rövid ideig tartson, mert a hosszú mosási idő alatt a szennyeződések visszarakódnak a textilszálak közé. A mosószer mennyisége ne legyen több, mint 0,5–2 g/liter. A mosáshoz használt víz hőmérséklete múzeumi textíliák esetében nem haladhatja meg a 40°C -t. A mosást kevés mozgattal végezzük, időtartama minél rövidebb legyen, hogy elkerüljük a textil állapotának további fizikai romlását.

Fehéritést múzeumi textíliáknál nem alkalmazunk, mivel a fehéritő anyagok roncsolják a textilszálakat. A cellulóz szálaknál a lilás, barnás foltok gombáktól, mikroorganizmusoktól erednek, ezért eltávolíthatatlanok. Fertőtlenítő mosáshoz baktericid és fungicid szereket használhatunk, ilyenek a Preventol CMK⁸ (paraklór-metakrezol 0,05–0,1 %-os alkoholos oldata) és a Dodigen 226⁹ (alkil-dimetil-benzil-ammóniumklorid).

A megfelelő szárítási módszert mindig a tárgy állapota és jellege alapján döntsük el. A selymeket és damasztokat üveglapon tanácsos szárítani, színoldalukkal lefelé. Ezzel a módszerrel elkerülhető a vasalás, ami szintén gyengíti a textíliát.

A hímzéseket és csipkéket polipropilén fóliával borított Hungarocell¹⁰ lapon, nem rozsdásodó rovartűkkel kitűzve száríthatjuk. A viseleteket az eredeti formához igazodva kitömjük polipropilén fóliával borított papírvattával. Így szárítva szintén elkerülhetjük a vasalást.

A néprajzi textíliák megőrzésénél arra kell törekednünk, hogy a tárgyon a legkisebb beavatkozást végezzük: tehát csak a legszükségesebb javításokat, pótlásokat, hiszen célunk az adott állapot konzerválása. Ezt a meggyengült részek alátámasztásával, a szélek lefogó öltéssel történő rögzítésével érhetjük el. A tárgyat varrókonzerválással, ragasztással, vagy a kettő kombinálásával rögzíthetjük az alátámasztó textilhez. A ragasztást csak a leg-

végző esetben alkalmazzuk, mivel ez visszafordíthatatlan folyamat, a ragasztóanyag nehezen, vagy egyáltalán nem távolítható el a textilrostok közül. Csak törött, varrhatatlan selymeknél alkalmazzuk.

Varrókonzerválásnál az előzőleg megfelelő színre színezett alátámasztó textilt és a műtárgyat üveglappal fedett asztalon, száliránynak megfelelően egymásra fektetjük, a széleiket lesúlyozzuk, hogy ne tudjanak elmozdulni, majd a két anyagot csúsztatott fércelő öltéssel, középtől kifelé haladva összevarrjuk. Az egyenlő távolságban elhelyezkedő öltéssorok biztosítják az egyenletes súlyelosztást. A szakadások lebegő lánc- és vetülékfonalait átfogó öltésekkel rögzítjük az alátámasztó textilhez. A varráshoz vékony, görbe tűt használunk, ez kevésbé roncsolja az anyagot. Hogy megfelelően „láthatatlan” legyen a varrásunk, a legtöbb esetben színezett selyemszállal varrunk, de – műszál kivételével – lehet más, az eredeti textíliához hasonló, vékony szál is. Erre nincs pontos recept, ezt mindig az adott tárgy jellege dönti el.

Kiállítási szempontok

A legkörültekintőbben tárolt, konzervált, restaurált tárgy is rövid idő alatt jóvátehetetlen károkat szenvedhet, ha – kiállításba kerülve – nem biztosítjuk számára a megfelelő körülményeket.

A textíliákat legcélszerűbb alátámasztva, azaz fektetve kiállítani. Ha erre nincs lehetőség, akkor törekedjünk arra, hogy csökkentsük a felfüggesztett textíliák súlyát a legjobb súlyelosztással. Ez történhet például sík textileknél tépőzár felvarrásával, vagy viseleteknél úgy, hogy egy nehezebb szoknyára kantárt készítünk és a bábu vállára annak segítségével függesztjük fel. Ne szögeljük, ragasszuk, ne gyűrjük a kiállított textiltárgyakat és csak pormentes vitrinekben állítsuk ki őket (9–10 kép).

Nem minden esetben kell az eredeti tárgyat kiállítani, az értékesebb textilekről készítsünk inkább rekonstrukciót. Állandó kiállításban a viseleteket célszerű időnként kicserélni, mert a több éves kiállítás időtartama alatt anyaguk sokat öregedhet.

A női viseletek kiállításánál gyakori probléma, hogy a bábukon a szoknyák nem állnak olyan szépen, mint ha keményítve lennének. Ezt a hatást elérhetjük előre elkészített farpárnák alkalmazásával. Ezeket a párnákat mosott vászonba varrt vatinból készíthetjük.

A kiállítási vitrinek belső megvilágítása sem lehet több 50 luxnál. A vitrineknél alkalmazhatunk ki- és bekapcsolható világítást is, hogy ne érje indokolatlanul fény a textíliát.

Végezetül, még egyszer felhívjuk a kollégák figyelmét a megelőző konzerválásra, amely csoportmunka, közös, tárgyközpontú gondolkodást és gondoskodást igényel a műtárgymegőrzés körülményeinek javítása érdekében.

⁷ Gyártja: Clariant GmbH, forgalmazza: Clariant Hungaria Kft, 1051 Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út

⁸ Gyártó, forgalmazó: ld. 7. jegyz.

⁹ Gyártja: Farbwerke Hoechst AG, forgalmazza: Clariant Hungaria Kft, 1051 Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 12.

¹⁰ Szigetelőanyagokat forgalmazó üzletekben kapható

IRODALOM

- BÁTKY Zsigmond: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest, 1992.
- JÁRÓ Márta: Megelőző konzerválás múzeumi kiállításokon és raktárakban. In: Isis. Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 1. Szerk. Kovács P. Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely, 2001. 9–19.
- Standard in the museum care of costume and textile collections. Museum & Galerie Comission. London, 1998.
- RÁDULY Emil: A váci Fehérek temploma kriptafeltárása, Műtárgyvédelem 26/1997. Magyar Nemzeti Múzeum, Szerk. Török K. Budapest, 1999. 21–27. o.
- TÍMÁRNÉ Balázsy Ágnes: Múzeumi textíliák mosása. In: Műtárgyvédelem 21. Magyar Nemzeti Múzeum, Szerk. Török K. Budapest, 1992. 153–192. o.
- TÍMÁRNÉ Balázsy Ágnes: Műtárgyak szerves anyagainak felépítése és lebomlása. Magyar Nemzeti Múzeum, 1993.
- V. EMBER Mária: Régi textíliák. Budapest, 1980.

Újvári Mária
Textilrestaurátor
Tragor Ignác Múzeum
2600 Vác Pf.180
Telefon: 00–36–27–500–757
E-mail: uजारimari@vipmail.hu